

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА У СФЕРІ ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті висвітлено роль державного стимулювання у сфері органічного агро-виробництва. Акцентується увага на необхідності впровадження цільових програм фінансової підтримки для цього сегмента аграрного сектору та пропонуються можливі напрямки державної підтримки розвитку виробництва органічної продукції.

Ключові слова: *органічне аграрне виробництво, державна підтримка, фінансове забезпечення наукових досліджень, цільові програми розвитку.*

В останнє десятиріччя переходу України до збалансованого (сталого) розвитку актуальним залишається низка невирішених проблем в агропродовольчому секторі, який має гарантувати продовольчу безпеку країни. У сучасних ринкових умовах якість та екологічна безпечність продукції є одними з пріоритетних факторів її конкурентоспроможності. З урахуванням світового досвіду застосування альтернативних методів ведення сільського господарства, які спрямовані як на економічне зростання країни, так і на захист довкілля, відзначимо перспективи України для розвитку органічного землеробства. Враховуючи чимало сприятливих чинників, а саме високу природну родючість ґрунтів, вигідне географічне розташування як основу для формування каналів збуту. Наша держава має всі шанси використати ці переваги для забезпечення своєї продовольчої незалежності та вирішити низку екологічних проблем, пов'язаних із нераціональним використанням природних ресурсів.

Вивченню та дослідженню питань ролі державного стимулювання виробництва і споживання органічної продукції присвячені праці таких вітчизняних науковців, як Н.А. Берлач [1], А.Р. Дуб [2], В.Т. Дудар [3], Б.В. Степаненко [4], М.В. Щурик [5] та ін. Серед іноземних вчених цю проблематику висвітлювали у своїх роботах І. Зівелова [6], К. Салкофер [7], К. Трібл [7], Я. Янський [6] та багато інших.

Метою дослідження є окреслення шляхів удосконалення державного стимулювання і цільових програм фінансової підтримки розвитку органічного виробництва в Україні на засадах світового досвіду урядового сприяння в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети слід розв'язати такі завдання: виділити різні напрямки державної допомоги і відповідні шляхи її впровадження; підкреслити значення наукових досліджень і необхідність бюджетних асигнувань для них; проаналізувати рівень фінансового забезпечення впровадження органічного землеробства та роль цільових програм у цьому.

Органічне землеробство розвивається на сьогодні швидкими темпами у країнах ЄС та в США, хоча спостерігається зростання відповідних господарств та відповідного сегмента ринку і в інших державах світу.

За попередніми підрахунками сумарні доходи від продажу органічних продуктів у 2010 році сягають 60 млрд дол. США, що є втричі більше, ніж у попередньому році [8]. З огляду на перспективність розвитку альтернативних методів землеробства у світі, в Україні також прослідковуються успішні кроки в їхніх популяризації. Так, у 2010 році обсяги споживання органічної продукції знаходяться на рівні 4,8 млн євро, при цьому спостерігається позитивна тенденція до подвоєння результату порівняно з 2009 роком [8]. Звичайно, відносно існуючих масштабів виробництва в європейських країнах чи США такі суми є набагато скромнішими, проте це частково можливо пояснити відсутністю до недавня законодавчого підґрунтя та державної підтримки органічного аграрного сектору.

Державне сприяння може проявлятися, як через застосування прямих, так і непрямих інструментів та механізмів впливу. Зокрема, це може виражатися в різних формах, включаючи часткову компенсацію за понесені збитки під час конверсійного періоду, державні субсидії на 1 га, податкові пільги і надання спеціальних умов кредитування, інвестиції в наукові дослідження, навчання фермерів, дорадча підтримка тощо.

Одним із варіантів економічної підтримки розвитку органічного сільського господарства є політика надання субсидій, яка може мати дві основні форми прояву. По-перше, призначаються прямі одноразові платежі основних сільськогосподарським виробникам, по-друге, кошти перераховуються як компенсація за проведення екологічно чистого виробництва та управління ним. Наприклад, у Німеччині такі асигнування виділяються на 1 га сільськогосподарських угідь, показники подано в таблиці 1.

Таблиця 1 – Асигнування на 1 га сертифікованих земель у Німеччині, євро

Групи	Періоди	Конверсійний період	Після конверсійного періоду
Овочі		440-480	271-300
Орні землі		187-210	137-160
Пасовища		187-210	137-160
Постійні культури		840-950	662-770

Примітка. Джерело [6].

Практика застосування субсидій є розповсюдженим напрямком державної підтримки органічного виробництва в європейських країнах. Україні теж варто б було перейняти цей позитивний досвід стимулювання розвитку відповідного сегмента аграрного сектору, що є вкрай важливим саме на етапі його становлення.

Державне сприяння має ґрунтуватися на наукових дослідженнях стосовно органічного сільського господарства, зважаючи на тенденції сталості розвитку, які швидкими темпами поширюються на світовій арені і, як наслідок, зумовлюють попит на впровадження і використання нових технологій. Об'єкти вивчення залежать від еволюційних процесів, диверсифікації виробництва, сучасних можливостей маркетингу та законодавчих змін.

Історично склалися чотири етапи становлення органічних сільськогосподарських досліджень: по-перше, за сприяння виробників-піонерів; по-друге, за рахунок приватних дослідницьких установ; по-третє, на рівні провідних університетів; по-четверте, за підтримки громадських науково-дослідних інститутів [9].

Найбільша частка на розробки у сфері органічного аграрного виробництва від загального обсягу бюджетних коштів, призначених для дослідницьких цілей у 2000 році, належала державам Північної Європи: Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції (4-8%), також значні асигнування виділялися у Швейцарії (3-4%) [10].

За сприяння Датського дослідного центру органічного землеробства (DARCOF) координувався перший проект CORE Organic (Coordination of European Transnational Research in Organic Food and Farming). У ньому взяли участь одинадцять європейських країн та представили дані щодо фінансування розробок стосовно органічного сільського господарства (таблиця 2).

Дослідження були об'єднані в такі тематичні групи: система сільського господарства, тваринництво, рослинництво, ґрунти, екологічні аспекти, продовольча система, цінності, стандарти і сертифікація, управління знанням. Відповідно найбільші суми коштів асигнувалися в проекти другої, третьої та шостої груп, а найменше – в останні дві.

Таблиця 2 – Фінансування наукових розробок у сфері органічного аграрного сектора, млн євро

Країна	Період							На 1 рік	
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	Всього		
Австрія	0,61	0,85	0,53	1,3	1,15	–	4,44	0,89	
Великобританія	29,72							29,72	4,95
Данія	30,00							30,00	5
Італія всього:	12,97							12,97	2,16
в т.ч. з держбюджету	10,47							10,47	1,75
Нідерланди	4,66	7,21	10,55	12,48	10,67	9,27	54,84	9,14	
Німеччина	0,6	0,7	10,00	10,00	7,00	7,00	35,3	5,88	
Норвегія	1,73	1,48	1,23	0,58	2,84	1,98	9,84	1,64	
Фінляндія	1,74	2,63	3,00	3,86	4,25	2,45	17,93	3,98	
Франція всього:								52,71	8,79
в т.ч. програми національні	–	16,26	17,85	2,53	1,34	6,65	44,63	7,44	
регіональні	0,89	1,16	1,3	1,65	1,5	1,58	8,08	1,35	
Швейцарія всього:	11,0	11,0	11,0	11,0	11,0	11,0	66,00	11	
в т.ч. з держбюджету	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	45,00	7,5	
Швеція	–	7,6			7,4	7,3	22,30	3,72	

Примітка. Складено автором на основі [11].

Як видно з таблиці 2, у п'ятірку країн-лідерів щодо фінансування розробок з органічного сільського господарства увійшли Швейцарія, Нідерланди, Франція, Німеччина та Данія.

За даними FIBL (Research Institute of Organic Agriculture), за період 2007-2009 років ці ж країни посідають перші сходинки щодо обсягів продажу органічної продукції в Європі [12].

У 2009 році найбільші площі сертифікованих угідь серед усіх європейських країн знаходяться в Іспанії (1330 тис. га) та в Італії (1106 тис. га) і відповідно на них припадає частка у 14,36% та 11,95% від загальної площі земель, що використовуються для вирощування екологічно чистої продукції. Також на лідируючих позиціях перебувають Німеччина (947 тис. га – 10,22%), Великобританія (721 тис. га – 7,79%) та Франція (677 тис. га – 7,31%). Значні передумови для розвитку органічного виробництва має і Україна, про це свідчить динамічне зростання сертифікованих площ: так, у 2009 році на сільськогосподарські угіддя припадало 271 тис. га, порівняно з 2003 роком – 164 тис. га, однак ще є чималий потенціал для подальшого їхнього розширення [12].

Визначним напрямом державного сприяння у сфері органічного сільського господарства, безперечно, є відповідні цільові програми. За даними ORGAP (Organic Action Plan), фінансованого ЄС, більш ніж 20 держав уже мають відповідні плани розвитку. Інформацію щодо деяких цільових програм наведено в таблиці 3.

Беручи до уваги відсоток сертифікованих площ у 2009 році, можна зробити висновок про те, що найбільш послідовно поставлені завдання в програмах розвитку органічного сільського господарства виконуються урядами Австрії та Чехії.

У сучасних умовах для України утвердження органічного сільського господарства є одним із пріоритетних стратегічних напрямків, передумови для якого закладені в державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року [15]. Згідно цієї програми, очікуваними результатами розвитку органічного виробництва буде досягнення частки органічної продукції в загальному обсязі валової продукції сільського господарства 10 відсотків.

Таблиця 3 – Європейські програми розвитку органічного сільського господарства

Загальна інформація	Країна							
	Чехія	Данія	Австрія	Німеччина	Англія	Італія	Нідерланди	Словенія
Початок розробки, рік	2002	1998	2008	2001	2002	2001	2004	2004
Вступ у дію, рік	2004	1999	2008	2001	2002	2005	2005	2005
Прояв ініціативи з боку суб'єктів для створення програми	ні	ні	так	ні	так	так	так	ні
Політична ініціатива створення програми	так	так	ні	так	ні	ні	ні	так
Високий ступінь участі зацікавлених сторін	так	так	так	так	так	так	так	так
Кількісні цільові показники: площа, %	10	12	20	20	–	–	10	20
Кінцевий термін досягнення поставлених цілей, рік	2010	2003	2010	2010	2010	–	2010	2015
Сертифіковані площі у 2009 році, %	9,38	5,88	18,5	5,59	4,47	8,68	2,69	6,01

Примітка. Складено автором на основі [12; 13; 14, р. 24].

Донедавна серед найбільш нагальних питань, які стосувалися органічного аграрного сектору в Україні і потребували вирішення, була відсутність законодавчого підґрунтя, яке б регулювало сферу виробництва, збуту та споживання органічної продукції. За цих умов було досить проблемно говорити про перспективи формування внутрішнього ринку такої продукції, адже переважний акцент робився на експортну діяльність.

Із прийняттям Закону України «Про органічне виробництво» від 21 квітня 2011 року розпочато формування нормативно-правової бази цього сегмента аграрного сектору. Документом визначаються правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини [16].

Поряд із наданням легітимності органічному сектору, із тексту Закону були вилучені положення про фінансування виробництва органічної продукції за рахунок державного бюджету, які були включені в законопроект (№ 7003) від 19 липня 2010 року. Зважаючи на світовий досвід запровадження органічного землеробства та ролі, яку відіграють при цьому державні цільові програми розвитку, вважаємо за необхідне розробити на загальнодержавному рівні відповідний план дій і конкретних завдань для прискорення процесу становлення відповідного сегмента аграрного сектору та для забезпечення сприятливих передумов входження нових виробників. Серед основних структурних елементів програми розвитку можна виділити такі: визначення цілей; напрямки підтримки; моніторинг та оцінка.

Першочерговим кроком для реалізації цієї пропозиції, беручи до уваги вже діючі плани в європейських країнах, є формулювання цілей, що мають фокусуватися на двох рівнях:

- органічний сектор (акцент робиться на сприянні розвитку);
- соціальна сфера (очікується, що з розвитком попереднього щабеля відбудуться
- позитивні зміни на цьому рівні) [14, р. 37].

Виділимо можливу ієрархію цілей, на яких базуватиметься побудова запропонованої програми: глобальні, проміжні, оперативні.

Глобальні цілі мають забезпечити:

- задоволення суспільних потреб (відтворення деградованих земельних ресурсів, розвиток сільських районів, управління ланцюгами поставок продукції, якість продуктів харчування, підвищення економічного добробуту населення);
- насичення споживчого попиту (достатня кількість органічних продуктів і розгалужена інфраструктура збутових каналів).

Проміжні цілі включають:

- збільшення масштабності органічного сектору (зростання кількості виробників і споживачів, площ сільськогосподарських угідь, які сертифіковані як органічні, поява нових ринків збуту);
- підвищення рівня обізнаності споживачів і ступеня довіри до органічних продуктів харчування;
- дотримання принципів сталого розвитку.

Оперативні цілі спиратимуться на особливості і специфіку різних параметрів, потреб і механізмів, притаманних відповідній державі і враховуватимуть її певні економіко-соціальні, екологічні, законодавчі та інші характеристики.

Узагальнюючи існуючі напрямки державного сприяння органічному агросектору, наведемо декілька із можливих форм такого стимулювання для України, враховуючи потреби сьогодення. Пропозиції подано в таблиці 4.

Таблиця 4 – Пропоновані заходи державної підтримки у сфері органічного сільського господарства

Напрямки підтримки	Шляхи здійснення відповідного виду підтримки
1	2
Фінансова підтримка	<ul style="list-style-type: none"> – розробка і впровадження цільових програм фінансової підтримки виробників органічної продукції; – надання податкових пільг або пільгових умов під час кредитування.
Поліпшення ринкової прозорості та удосконалення законодавства	<ul style="list-style-type: none"> – імплементація в національне законодавство норм міжнародного характеру, що регулюють сферу органічного сільського господарства; – вдосконалення нормативно-правової бази, розробка технічних регламентів і підзаконних актів, які враховуватимуть технічні моменти регулювання цього сегмента аграрного сектору; – достовірність статистичної інформації на всіх стадіях органічного виробництва; – формування прозорих ринкових механізмів ціноутворення на органічну продукцію.
Закупівля органічних продуктів	<ul style="list-style-type: none"> – державні закупівлі органічної продукції.
Дослідження	<ul style="list-style-type: none"> – ініціювання проведення вітчизняних та міжнародних науково-дослідних проектів, практичних розробок, результати яких можуть бути використані для органічного сільського господарства; – фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень; – незалежна технічна підтримка.

Продовження таблиці 4

1	2
Інформування споживачів та виробників	<ul style="list-style-type: none"> – створення мереж інформаційно-консультаційних служб; – включення курсу «Органічне сільськогосподарське виробництво» до навчальних програм ВНЗ; – рекламна компанія в ЗМІ для формування позитивного іміджу органічній продукції; – стимулювати організацію спеціальних ярмарок, виставок та інших ознайомлюючих заходів для пропагування корисності органічних продуктів; – сприяння створенню відповідної інфраструктури, а саме асоціацій, громадських організацій, спілок виробників та споживачів цього виду продукції; – навчання та тренінги для підвищення рівня знань і здобуття навичок для фахівців у сфері органічного виробництва.
Сприяння співпраці і створення мереж	<ul style="list-style-type: none"> – створення агенцій регіонального розвитку та надання консультаційних послуг місцевим виробникам; – налагодження системи збуту органічної продукції з урахуванням специфіки кожного регіону; – регіональна політика має стати інструментом зміцнення взаємозв'язку між державою та суб'єктами виробництва органічної продукції.

Примітка. Складено автором на основі власних досліджень.

Кінцевим структурним елементом плану є моніторинг та оцінка отриманих результатів, які базуються на використанні системи показників, що характеризує рівень виконання програми розвитку. Наприклад, визначають кількість органічних операторів, відсоток сертифікованих площ, суми асигнування на 1 га сільськогосподарських земель, річні фінансові витрати на дослідницькі проекти, обсяги експортно-імпортової діяльності, обсяг внутрішнього ринку органічних продуктів тощо. Відповідно до отриманих результатів робляться висновки про ступінь досягнутості запланованого та формується наступний план завдань стосовно розвитку органічного аграрного виробництва з врахуванням попередніх кроків дій.

Отже, становлення органічного аграрного виробництва в Україні, особливо на початкових стадіях, потребує державного стимулювання. Беручи до уваги світовий досвід надання допомоги виробникам органічної продукції, варто застосовувати всі наявні інструменти та методи впливу. Як показує практика, дієвою є політика застосування субсидій як стимулюючий чинник розвитку альтернативних методів ведення землеробства. Фундаментальною основою для державної підтримки є цільові програми, які вже є сформованими у більш ніж 20 європейських країнах. На сучасному етапі становлення вітчизняного органічного аграрного виробництва доцільно розробити план дій та заходів, який би включав запропоновані структурні елементи. Відповідно з появою такої програми можна було б очікувати сприятливих умов розвитку для цього сегмента аграрного сектору.

Література

1. Берлач Н. Становлення органічного сільського господарства в Україні: адміністративно-правовий аспект / Н. Берлач // Право України. – 2010. – № 4. – С. 314-320.
2. Дуб А.Р. Доцільність та перспективи державного сприяння виготовлення екологічно чистої сільськогосподарської продукції в Україні / А.Р. Дуб // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 83-88.

3. Дудар В. Особливості формування ринку аграрної продукції органічного походження в країнах ЄС / В. Дудар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2007. – № 1. – С. 94-101.
4. Степаненко Б.В. Фінансування «зеленого» бізнесу у контексті забезпечення сталого розвитку / Б.В. Степаненко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12. – С. 75-81.
5. Щурик М.В. Фінансове забезпечення запровадження органічного землеробства в Карпатському макрорегіоні / М.В. Щурик // Фінанси України. – 2009. – № 4. – С. 91-98.
6. Jbnskэ J. Subsidies for the organic agriculture / J. Jbnskэ, I. Tivmlovб // Agricultural Economics (Zemmdmlskб ekonomika). – 2007. – № 9. – P. 393-402.
7. Tribl C. Promoting Organic Food: Information Policy versus Production Subsidy [Electronic resource] / C. Tribl, K. Salhofer. – Available from: <http://www.agraroeconomik.at/fileadmin/download/WP_Tribl2.pdf>.
8. Глобальний ринок органічних продуктів та напоїв поступово оговтується від економічного спаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.organic.ua/uk/component/content/article/484-objagy-prodazhu-organiku-dosjagly-rekordu>>.
9. Niggli U. Organic Agricultural Research in Europe – Present State and Future Prospects [Electronic resource] / U. Niggli, H. Willer. – Available from: <<http://orgprints.org/2556/1/niggli-willer-2000-research-europe.pdf>>.
10. Офіційний сайт Альянс центрів дослідження органічного виробництва (ORCA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.orca-research.org/home0.html>>.
11. ERA-Net Project Core Organic – Organic Europe [Electronic resource]. – Available from: <http://www.organic-europe.net/europe_eu/research-eu-projects-coreorganic.asp>.
12. Organic World: Organic agriculture statistics, organic farming statistics, Research Institute of Organic Agriculture FiBL [Electronic resource]. – Available from: <<http://www.organic-world.net/>>.
13. Organic Action Plans in Europe – Compilation of results from the EU funded research project ORGAP [Electronic resource]. – Available from: <http://www.orgap.org/documents/action_plan_targets.pdf>.
14. Organic Action Plans: Development, implementation and evaluation / O. Schmid [and etc.]; edited by O. Schmid. – Belgium, Brussels: Research Institute of Organic Agriculture FiBL, 2008. – 107 p.
15. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 верес. 2007 р. № 1158.
16. Офіційний веб-сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38338>.